

I. ВИРІШАЛЬНИЙ 2014-Й: РОЗ'ЄДНАВ ЧИ З'ЄДНАВ УКРАЇНУ?

Ірина Бекешкіна

Жодній європейській країні у ХХІ столітті не довелося пережити стільки трагічних подій, скільки Україні у 2014 році. Євромайдан, що розпочався як мирний мітинг за підписання Угоди про асоціацію з ЄС, вже у січні 2014 р., після антиконституційного ухвалення Верховною Радою диктаторських законів, перейшов у стадію силового протистояння і перших людських жертв. Далі – розстріл мітингувальників на Майдані і втеча президента Януковича та його близького оточення, зміна влади. Затим – анексія Криму Росією, інспіровані нею сепаратистські виступи на Півдні, Сході та Донбасі, проголошення «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» й, нарешті, пряма збройна агресія Росії та військові дії на Донбасі. Катастрофічні наслідки в економіці: падіння курсу гривні майже втричі, різке зниження рівня життя людей, скорочення на 20% національної економіки, загроза дефолту у разі неотримання кредитного траншу.

Усі ці жорстокі іспити на повен зріст поставили питання про спроможність України боронити свою державність. Суть зовнішніх загроз була однозначна і зрозуміла – військова агресія Росії, насаджування нею сепаратистських рухів, а потім – й фактичне утримання ініційованих саме Кремлем «ДНР» та «ЛНР». Внутрішні ж загрози залежали від стану суспільства, його готовності захищати свою країну та її незалежність і ці-

I. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну?

лісність, що залежало від того, наскільки Україна стала для її громадян «своєю», наскільки вони ідентифікують себе з українською державою.

Більше того, зовнішня загроза – збройне втручання Росії та неоголошена «гібридна війна» – ґрунтувалися на кремлівській концепції «Новоросії», суть якої зводилася до того, що східні та південні регіони України, переважно російськомовні, мають приєднатися до Росії.

18 березня 2014 р. Путін заявив у своєму виступі в Кремлі: «Після революції більшовики з різних міркувань, Бог їм суддя, включили до складу Української союзної республіки значні території історичного півдня Росії. Це було зроблено без врахування національного складу жителів, і сьогодні це сучасний південний схід України»¹. Концепцію «Новоросії», «повернення російських земель» підтримав і Московський патріархат. Вже наступного дня після виступу Путіна було заявлено, що «російський народ – розділена нація на своїй історичній території, яка має право на возз'єднання в єдиному державному тілі»². А Рада Федерації РФ підіграла під ці міркування цілком практичне рішення: вже 1 березня 2014 р. вона вирішила «дати згоду Президенту Російської Федерації на використання Збройних сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичного становища у цій країні»³.

Передбачалося, що у південно-східних регіонах України, де проживає переважно російськомовне населення, почнуться масові заворушення, акції непокори, захоплення будівель орга-

¹ Звернення Президента Російської Федерації до депутатів Державної Думи, членів Ради Федерації, керівників регіонів Росії та представників громадянського суспільства 18 березня 2014 р. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603>.

² Цит. за: Владислав Мальцев. Братя-славяне и церковь // Независимая газета. – 2014. – 5 березня.

³ Стенограма триста сорок сьомого (внеочередного) засідання Совета Федерации. 1 марта 2014 года. – Режим доступу: <http://council.gov.ru/media/files/41d4c8b9772e9df14056.pdf>.

нів влади, силові (можливо, навіть збройні) сутички, що дасть підстави до збройного втручання Росії, вже наперед освяченого рішенням Ради Федерації Росії.

Проте такий сценарій реалізувався лише в Донецькій та Луганській областях, та й то через цілковиту бездіяльність місцевих силових органів, які раніше перебували під повним контролем місцевої влади, сформованої Партією регіонів, а після втечі Януковича та його оточення перебували у розгубленості.

Проте чи були об'єктивні передумови для виникнення концепції «Новоросії» і «русского міра», наскільки насправді і за якими показниками поділена країна, як відбуваються процеси подолання чи поглиблення цих поділів?

Будь-яка країна не являє собою монолітного утворення, вона включає різноманітні відмінності – у складі населення, культурних особливостях, віруваннях, громадській думці – з різноманітних питань. Відмінності бувають неоднакової інтенсивності та напруги, зазвичай вони враховуються в політиці демократичної держави і не становлять загрози державній цілісності. Наприклад – етнічний склад, який у більшості країн включає різні національні меншини. Але бувають ситуації, коли відмінності загострюються до антагонізму та істотно впливають на політичний курс країни, її членство в інтеграційних об'єднаннях. Останній приклад – Brexit, референдум за вихід Великої Британії з Європейського Союзу. Референдум фактично розколов країну навпіл: за вихід Британії зі складу ЄС проголосували 51,9%, проти – 48,1%. На додачу, цей антагонізм мав чітко виражену географічну визначеність: проти виходу Британії з ЄС висловилися більшістю голосів жителі Шотландії, Північної Ірландії, Уельсу та Лондона. Такий розкол, окрім майбутніх економічних втрат, може мати й серйозні геополітичні наслідки: в Шотландії вже лунають голоси за вихід зі складу Великої Британії. Вочевидь, таке роз'єднання стало наслідком недостатньої уваги та реакції і політичного класу, і суспільства на наявні в країні суперечності.

Україна на час проголошення незалежності аж ніяк не була монолітним цілим. Політика Радянського Союзу, що на-

чебто спрямовувалася на формування єдиного типу особистості – «радянської людини» і «нової історичної спільноти – радянського народу», насправді означала русифікацію.

Частково ця політика була успішною. Проте послаблення тоталітарного режиму у період горбачовської «перебудови» спонукало до інтенсивних дискусій у суспільстві – і щодо подій історії, і щодо шляхів розвитку суспільства. Національне відродження у республіках було одним із провідних трендів того часу і призвело, зрештою, до розпаду Радянського Союзу і формування на основі колишніх республік незалежних держав.

Референдум 1 грудня 1991 р. засвідчив переконливу підтримку Акта проголошення незалежності України в усіх регіонах, у тому числі й Донецькій та Луганській областях (83,86% – в Луганській області і стільки ж – 83,90% – у Донецькій). І навіть у Криму незалежність України підтримали 54,19% учасників референдуму (щоправда, в самому референдумі взяли участь 67,50% населення Криму).

Проте очевидно, що головні мотиви голосування були різними: в одних регіонах це були національні орієнтації, прагнення мати свою українську державу; в інших – сподівання на краще життя у республіці, яка мала найкращий економічний потенціал у Радянському Союзі. Досить згадати, що одним із популярних гасел, що мало закликати проголосувати за незалежність, було – «Хто з'їв наше сало?». Вочевидь, передбачалося, що якщо українці їстимуть своє сало самі, то їхнє життя стане заможнішим.

Проте перші роки існування незалежної України ознаменувалися жорстокою фінансово-економічною кризою – нестримною інфляцією, падінням економіки, закриттям підприємств і безробіттям, катастрофічним падінням рівня життя більшості населення. Тож у тих регіонах, де вирішальну роль у виборі незалежного шляху країни відігравали матеріальні сподівання, настало розчарування у своєму виборі та бажання повернутися у колишній Союз.

У 1994 р. Інститут соціології НАН України провів опитування «Схід – Південь» у восьми областях сходу та півдня України та АР Крим, де було поставлено запитання, як голосували жителі на референдумі 1 грудня і як би вони проголосували зараз. Відповіді респондентів не відображали реальних результатів референдуму в цих областях: 29% відповіли, що не брали участі у референдумі, 41% – що проголосували «за» незалежність, 17% – «проти», а 12%, що особливо цікаво, «не пам'ятають», як вони проголосували, причому у Криму таких «безпам'ятних» виявилось 27%. А на запитання, як би вони проголосували зараз, серед тих, хто проголосував за незалежність, лише половина підтвердила б свій вибір, а от серед тих, хто голосував проти, залишилися в своєму виборі 90%⁴. Результати моніторингу Інституту соціології, проведеного 2011 р. (напередодні 20-річчя незалежності України), показали в цих областях дещо кращі результати, проте регіональний поділ все одно залишався: Київ, Захід, Центр і Північ із значною перевагою проголосували б «за» незалежність, області Сходу та Крим – переважно проти, а на Півдні думки поділилися навпіл⁵. Очевидно, що такі результати на 20-му році незалежності не могли не викликати занепокоєння.

Загалом опитування з року в рік увиразнювали кілька ключових чинників, які ділять країну. Насамперед це – мова спілкування та ставлення до статусу російської мови, а також зовнішньополітичні орієнтації: інтеграція у європейському напрямі чи з Росією та країнами СНД.

⁴ Опитування було проведене Інститутом соціології НАН України у квітні 1994 р. у 8 південних та східних областях – Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській – та АР Крим. Усього було опитано 1200 респондентів. Похибка вибірки не перевищує 3,2%.

⁵ Загальнонаціональне опитування було проведене Інститутом соціології НАН України у травні 2011 р. Усього було опитано 3200 респондентів за вибіркою, що репрезентує населення України (старше 18 років) за такими показниками, як стать, вік, рівень освіти, регіон проживання та тип населеного пункту. Похибка вибірки не перевищує 2,0%.

Ці реальні відмінності вперше політично були використані і загострені до антагонізму під час президентських виборів 2004 р., коли політтехнологи Віктора Януковича (серед яких вагому роль відігравали політтехнологи Кремля) активно пропагували тезу про поділ України. Після 2004 р. усі політичні сили використовували ці об'єктивні відмінності для мобілізації свого електорату. Фактично політичне поле України виявилось поділене приблизно навпіл: між політичними силами, які спиралися переважно на електорат україномовний, який віддає перевагу європейській інтеграції України, та тими політичними силами, чий електорат здебільшого був російськомовний та віддавав перевагу інтеграції з Росією та країнами СНД. Звичайно, такі відмінності громадської думки, особливо коли вони закріплені партійно-політично, істотно впливали на політичний курс держави – це намагання одночасно інтегруватися в обох напрямках – і західному, і східному, і затверджений законодавчо за часів президента Януковича позаблоковий статус України.

Така подільність країни і в Україні, і за її межами нерідко сприймалася як загрозна для єдності країни. У відомій концепції американського соціолога Самуеля Гантінгтона Україну наведено як класичний приклад країни, розколотої цивілізаційним конфліктом.

Ці реально наявні мовні, етнічні та геополітичні відмінності різних регіонів України були використані Росією у концепції «Новоросії», яка передбачала, що російськомовні регіони відмежуються від України та або утворять самостійну державу (звичайно, залежну від Росії), або об'єднаються з Росією.

Євромайдан став, як засвідчили дані соціологічних досліджень⁶, ще одним чинником поділу України (таблиця 1).

⁶ Дослідження проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 24 грудня 2013 р. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Табл. 1. Як Ви ставитеся до Євромайдану – акцій протесту, що відбуваються у Києві на Майдані Незалежності, та аналогічних акцій в інших містах України?, %

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна загалом
Повністю солідарний з цими протестами	69,5	39,1	9,7	13,9	32,2
Переважно підтримую	20,7	23,8	10,3	16,0	18,1
Переважно не підтримую	5,0	16,2	24,1	21,5	16,8
Категорично проти	2,0	12,3	47,2	43,6	25,7
Важко сказати	2,8	9,6	8,7	5,0	7,1

Захід – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області.

Центр – м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області.

Південь – АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області.

Схід – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Як бачимо, Майдан фактично розколов населення майже навпіл: загалом в Україні підтримали протести Майдану 50% населення, не підтримали – 43%, але підтримка чи не підтримка чітко ділиться за регіональною ознакою. Майдан був підтриманий у Західному та Центральному регіонах і не підтриманий на Сході та Півдні. Так само поділилося й ставлення до вимог учасників протестів на Євромайданах: їх підтримали 43% (і це жителі Заходу та Центру), не підтримали – 36% (і це жителі Півдня та Сходу). Щоправда, у цих регіонах все ж значна частина населення підтримувала Майдан – близько 30% на Сході і 20% на Півдні.

У ставленні до більшості конкретних вимог Майдану громадська думка теж поділилася регіонально, з багатьох питань

практично навпіл: розпуск Верховної Ради і призначення дострокових виборів підтримали 43%, не підтримали – 43%, відставку Віктора Януковича і проведення дострокових президентських виборів підтримали 43%, не підтримали – 46%, реформування підрозділів «Беркуту» підтримали 40%, не підтримали – теж 40%, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом підтримали 48%, не підтримали 43%, відставку уряду Миколи Азарова – відповідно, 48% і 41%, звільнення із в'язниці Юлії Тимошенко – 42% і 45%, зміни в Конституції, повернення до конституційної реформи 2004 р., яка обмежувала владу президента, – 40% і 35%⁷.

Проте деякі вимоги Майдану, навпаки, підтримувала більшість країни: порушення кримінальних справ на усіх, хто був задіяний у корупції (підтримали 78%, не підтримали 13%), порушення кримінальних справ проти винних у побитті демонстрантів на Майдані (підтримали 61%, не підтримали 26%), застосування персональних санкцій (заборона в'їзду та арешт банківських рахунків) з боку ЄС для представників української влади, відповідальних за побиття мирних громадян під час акцій протесту (підтримали 59%, не підтримали 24%). І, звичайно, абсолютна більшість громадян зійшлися на вимозі підвищення рівня життя людей (90%)⁸.

Після фактичної перемоги Майдану і зміни влади значна частина населення продовжувала ставитися до Майдану негативно (35%, згідно з опитуванням, що було проведене у травні 2014 р.⁹). В умовах початку зовнішньої агресії з боку Росії

⁷ Громадська думка: підсумки 2013 р. / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>

⁸ Там само.

⁹ Загальнонаціональне опитування було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова у травні 2014 р. Усього було опитано 2011 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України в усіх регіонах, за винятком Криму. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

загроза розколу України здавалася цілком реальною. В опитуванні, проведеному у березні 2014 р.¹⁰, за місяць після подій Майдану і в умовах анексії Криму, розпад України на кілька частин був визнаний як одна з трьох головних загроз України. Так вважали 42% населення. Двома іншими головними загрозами громадська думка визначила захоплення України або частини її території іншими державами (43%) та економічний занепад (42%).

На наше переконання, агресивна політика Росії, перш за все анексія Криму, а потім – брутальне втручання у розвиток подій у Донецькій та Луганській областях, підживлювання сепаратистів, у тому числі й зброєю, нарешті, пряма участь військових Росії у бойових діях **радикально змінили громадську думку населення південних та східних регіонів у патріотичний, державницький бік**. Це просто пояснити психологічно. Уявімо собі, що поруч з вами живе сусіда, до якого ви дуже добре ставитеся, і раптом він віднімає у вас кімнату, пояснюючи тим, що начебто вашій бабусі, що живе у тій кімнаті, краще буде жити з ним. А потім і взагалі лупцює вашу дитину і загрожує зайняти усю квартиру, якщо ви не житимете так, як велить вам ваш сусіда. Очевидно, що ваше дружнє ставлення до нього різко зміниться.

Власне, це й сталося з Росією. Здобувши Крим, Путін втратив Україну. Соціологічні дослідження чітко засвідчують процеси консолідації нації, зростання національної свідомості та радикальну зміну у ставленні до Росії.

В ситуації російської агресії, коли постало питання, бути чи не бути Україні незалежною державою, чималий відсоток громадян, які раніше взагалі не переймалися ставленням до незалежності України, своєї національної ідентичності та багатьма іншими питаннями, в критичний час відчули і усвідомили свою ідентичність з Україною.

¹⁰ Загальнонаціональне опитування було проведене фірмою Ukrainian Sociology Service з 14 по 30 березня 2014 р. в усіх регіонах України (включаючи Крим). Усього було опитано 2010 респондентів за вибіркою, репрезентативною для дорослого населення України. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Яскравою ілюстрацією цих змін може стати динаміка громадської думки з корінного питання – «Якби референдум щодо незалежності України відбувався зараз, як би Ви проголосували?». Київський міжнародний інститут соціології ставив це запитання ще у 1991 р., напередодні референдуму щодо незалежності, вдруге – у 2006 р., втретє – у 2011 р. (до 20-річчя незалежності України), і останній раз (у дослідженні Фонду «Демократичні ініціативи») – у липні 2016 р., напередодні 25-річчя незалежності. Динаміка, наведена у таблиці 2, добре ілюструє зміни громадської думки, особливо – у Південному та Східному регіонах¹¹.

Як видно з наведених у таблиці даних, ще п'ять років тому на уявному референдумі третина проголосувала б проти незалежності України, причому в Південному та Східному регіонах голоси «за» і «проти» поділилися майже навпіл. Але вже за п'ять років, у 2016-му, результат різко змінився, і у цих регіонах відсоток прихильників незалежності значно зріс. Втім, не слід забувати, що все ж залишається 21,5% у Південному регіоні і 28,5% у Східному (насамперед за рахунок Донбасу), які й сьогодні проголосували б проти незалежності України.

Звичайно, вирішальним для єдності країни є ідентифікація людей зі своєю країною. В моніторингу Інституту соціології НАН України вже з самого початку, з 1992 р., вивчалось питання про те, ким себе насамперед вважає респондент. На графіку 1 представлено динаміку ідентифікацій населення України¹².

¹¹ Див.: Україні – 25: досягнення та поразки (громадська думка). – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/ukraini-25-dosyagnennya-ta-porazki-gromadska-dumka>.

¹² Проект «Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін» реалізується Інститутом соціології НАН України з 1992 р. Щороку за однаковою загальнонаціональною вибіркою опитано 1800 осіб. Вибірка квотна, репрезентативна для дорослого населення (старше 18 років) за такими показниками, як стать, вік, рівень освіти, регіон проживання та тип поселення. У 1992–2014 рр. польовий етап дослідження забезпечував центр «Соціс», у 2015–2016 рр. – Благодійний фонд «Інтелектуальна перспектива». Методологію, методику та контроль роботи забезпечує Інститут соціології НАН України. Див.: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2015.

Табл. 2. Якби референдум щодо незалежності України відбувався зараз, як би Ви проголосували?, %

(Дані наведено щодо тих, хто готовий взяти участь у референдумі і визначився з вибором)

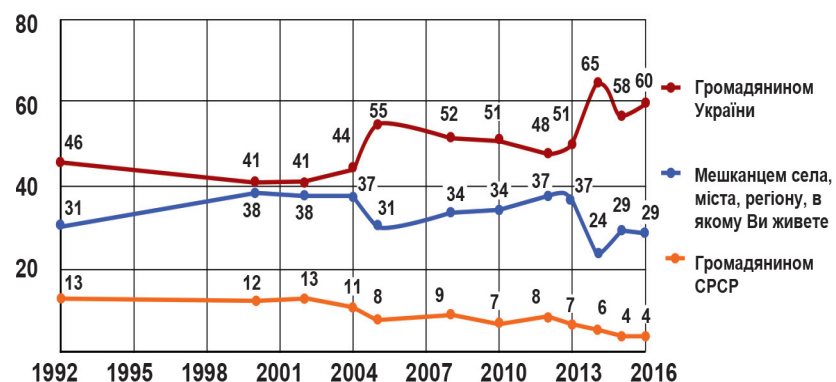
1991	Україна загалом	Західний	Центральний	Південний	Східний
За акт про незалежність	88,7	96,9	94,4	81,6	78,5
Проти акта про незалежність	11,3	3,1	5,6	18,4	21,5
2006	Україна загалом	Західний	Центральний	Південний	Східний
За акт про незалежність	70,2	93,3	79,4	57,2	49,0
Проти акта про незалежність	29,8	6,7	20,6	42,8	51,0
2011	Україна загалом	Західний	Центральний	Південний	Східний
За акт про незалежність	67,1	95,0	72,5	47,1	53,0
Проти акта про незалежність	32,9	5,0	27,5	52,9	47,0
2016	Україна загалом	Західний	Центральний	Південний	Східний
За акт про незалежність	86,9	96,4	87,8	78,5	71,5
Проти акта про незалежність	13,1	3,6	12,2	21,5	28,5

Нас цікавить перш за все співвідношення загальнонаціональної ідентифікації (тобто з громадянством України) та регіональної, що включає суму двох позицій – визнання себе насамперед жителем свого села, міста, регіону. Окрім того, на графіку представлено й ідентифікацію з колишнім СРСР, яка у перші роки незалежності була доволі помітною, особливо у деяких регіонах.

У 1992 р. загальнонаціональна ідентифікація істотно переважала регіональну, відповідно – 45,6% та 31%, а громадя-

нами колишнього Радянського Союзу й надалі себе вважали 13%. Проте вже у 2000 р. регіональна ідентифікація (38%) майже зрівнялася із загальнонаціональною (41%). І стільки ж – 12% – продовжують вважати себе громадянами Радянського Союзу.

Графік 1. Ким Ви себе передусім вважаєте?, % (одна відповідь)

Ці ідентифікації залишаються майже незмінними до 2005 р., коли внаслідок подій Помаранчевої революції різко зростає національна свідомість і визнання первинності свого визначення як громадянина України. Загальнонаціональна громадянська ідентифікація зростає на 10%, до 54,6%, а регіональна, відповідно, знижується до 31%. Друге різке зростання ідентифікації з громадянством України припадає теж на післяреволюційний період – у 2014 р. первинність свого визначення як громадянина України істотно зросла з 51% до 65%.

Тепер проаналізуємо регіональний аспект – що сталося з ідентифікацією критичного 2014 року. Як видно з таблиці 3, істотне зростання загальнонаціональної ідентифікації відбулося після Революції Гідності в усіх регіонах, в тому числі й у регіонах Півдня та Сходу, які негативно оцінювали Майдан.

Табл. 3. Ким Ви себе передусім вважаєте? (2013–2014 рр.), %¹³

	Захід		Центр		Південь* (без Криму)		Схід		Донбас		Україна загалом	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	27,7	14,5	27,9	14,4	32,0	25,1	33,6	13,8	28,6	16,0	28,7	16,1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,6	6,7	5,6	2,7	2,1	5,1	7,4	5,1	14,8	22,6	7,9	8,0
Громадянином України	55,9	70,1	56,3	75,7	41,4	59,5	48,1	66,7	41,7	37,0	50,7	64,6
Представником свого етносу, нації	3,2	3,2	2,4	1,9	3,9	1,0	0,9	3,2	0,3	0,0	2,0	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	1,4	0,3	3,7	2,7	10,5	5,6	6,8	8,6	11,7	19,3	6,6	5,5
Громадянином Європи	2,3	3,2	1,2	0,5	1,1	0,5	1,2	0,8	0,3	1,1	1,2	1,1
Громадянином світу	2,6	1,4	2,1	1,1	2,8	3,1	1,8	1,7	1,8	3,3	2,4	2,1
Інше	0,3	0,5	0,9	1,0	1,1	0,0	0,0	0,0	0,7	0,5	0,6	0,5

*Для того, щоб простежити, як змінилася громадська думка людей в регіонах, дані Півдня 2013 р. для порівняння з 2014 роком подано без Криму, де у 2014 р. опитування не проводилося.

¹³ Загальнонаціональні опитування населення України 2013 та 2014 рр. були здійснені відповідно до проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін». Польовий етап обох досліджень здійснював центр «Соціс». У 2013 р. опитування тривало з 27 червня по 18 липня, у 2014 р. – з 10 по 29 липня. В обох опитуваннях вибірка становила 1800 осіб, які

Єдиний виняток – Донбас (в опитуванні був представлений Донецькою областю), де, навпаки, загальнонаціональна ідентифікація змінилася мало, натомість різко зросла ідентифікація з колишнім Радянським Союзом – з 12% до 19%. Причина радше в тому, що опитування проводилося влітку 2014 р. – під час інтенсивних боїв на Донбасі. Значна частина населення регіону звинувачувала у військових діях або Україну, або обидві сторони – Україну та Росію. А спокійні радянські часи у цій ситуації – часи стабільності, забезпеченості роботою, певними соціальними гарантіями – згадувалися старшим поколінням з ностальгією.

В наступні два роки, коли на території Донецької та Луганської областей, які контролює Україна, відбулася відносна стабілізація ситуації, ідентифікація з Радянським Союзом різко впала до 5%, а загальнонаціональна ідентифікація дещо зросла: 48% – регіональна ідентифікація і 45% – загальнонаціональна¹⁴.

Слід зазначити, що за останні два роки відбулися певні зміни і в інших регіонах: знизилось піднесення патріотизму, що різко зросло влітку 2014 р., і загальнонаціональна ідентифікація дещо спала як у Західному регіоні (з 70% до 64%), так і в Центральному (з 76% до 63%), залишилася без змін ідентифікація у Східному регіоні. А на Півдні загальнонаціональна ідентифікація у 2015–2016 роках різко скоротилася – з 60% до 45%, а

репрезентують доросле (старше 17 років) населення України за статтю, віком, освітою, типом поселення та регіональним розподілом. У 2014 р. опитування не проводилося в АР Крим у зв'язку з неможливістю здійснити дослідження на анексованій території. В Донецькій та Луганській областях в 2014 р. опитування проводилось на всій території. Похибка вибірки в обох опитуваннях становить 3,04%.

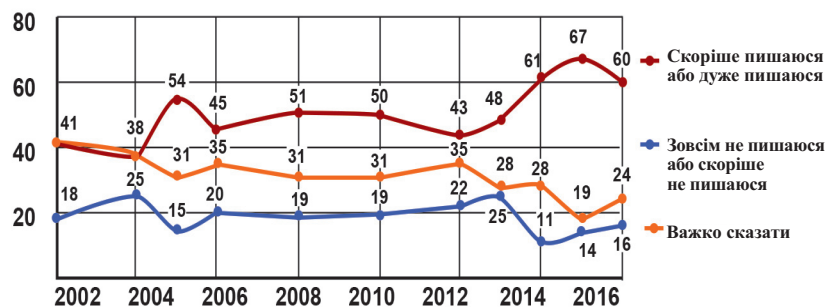
¹⁴ За даними опитування Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», проведеного з 13 червня по 4 липня 2016 р. Опитування здійснювалося у всіх областях України (крім АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей). Усього було опитано 1802 особи.

регіональна, відповідно, зросла з 30% до 38%. Причому сталися ці зміни насамперед за рахунок Одеської області¹⁵.

Проте загалом моніторинг даних опитувань засвідчує зростання рівня загальнонаціональних ідентифікацій населення країни, хоч два регіони (Донбас та Одеська область) залишаються проблемними.

Ще одним показником зростання національної свідомості може слугувати питання стосовно того, чи пишастесь респонденти своїм українським громадянством. На графіку 2 зображено динаміку відповідей на це запитання, починаючи з 2002 р.¹⁶.

Графік 2. Якою мірою Ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України?, %

Загалом спостерігається та сама закономірність, що й з ідентифікаціями: перше різке зростання національної гордості після Помаранчевої революції у 2005 р. – з 38% до 52%, друге, ще більш істотне, – після Революції Гідності у 2014 р. – з 48% до 61%.

¹⁵ Там само.

¹⁶ За даними щорічних досліджень Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін».

Табл. 4. Якою мірою Ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України? (2013–2014 рр.), %¹⁷

	Захід		Центр		Південь (без Криму)*		Схід		Донбас	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Зовсім не пишастесь	4,1	2,5	7,8	1,6	17,2	7,5	7,4	7,8	9,9	10,1
Скоріше, не пишастесь	9,6	1,9	15,2	3,7	20,0	7,5	10,8	7,5	22,7	14,5
Скоріше, пишастесь	49,0	41,1	35,0	46,9	35,0	35,8	49,7	37,1	28,4	17,0
Дуже пишастесь	17,5	38,8	8,7	27,0	8,9	26,0	9,0	18,4	5,0	4,4
Важко сказати	19,8	15,6	33,4	20,7	18,9	23,1	23,1	23,5	34,0	54,1

* Регіональну типологію 2013 р. уніфіковано за 2014 роком (Південь – без Криму).

Наскільки зміни, що відбулися у 2014 р., зачепили різні регіони України? Дані, наведені у таблиці 4, показують, що з 2013 по 2014 рік найбільші зміни відбулися у Західному, Центральному та Південному регіонах, де відчуття гордості за своє громадянство зросло, відповідно, з 66% до 80%, з 44% до 74% та з 44% до 62%. Майже не змінилися показники у Східному регіоні, де, втім, і у 2013 р. відчуття гордості за українське громадянство було на достатньо високому рівні – 59%, у 2016 р. – 55%. А от на Донбасі цей показник змінився на гірше: у 2013 р. пишались своїм українським громадянством 33%, у 2014-му – 21%. Але й тих, хто не пишастесь, стало менше: 30% у 2014 р. і 24% у 2014-му. Зате різко зріс відсоток тих, хто не зміг визначити свого ставлення до українського громадянства, – аж до 54%!

Щоправда, за два останні роки, після 2014-го, відбулися деякі зміни, насамперед у Південному регіоні, де істотно зменшився відсоток тих, хто пишастесь своїм українським громадян-

¹⁷ За даними щорічних досліджень Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін».

ством – з 62% до 43%, натомість різко зросла кількість тих, хто не зміг визначити свого ставлення – з 23% до 46%¹⁸. Вочевидь, процеси, що зараз відбуваються у Південному регіоні (перш за все в Одеській області), мають стати предметом ретельного вивчення.

Загалом, можна зробити висновок, що після Революції Гідності в Україні з питань національної свідомості (загальнонаціональна ідентифікація, гордість за своє українське громадянство) відбувалося регіональне зближення Заходу, Центру, Сходу й Півдня. Винятком у цьому процесі є Донецька та Луганська області, проте й тут йдеться не так про несприйняття України, як про невизначеність ставлення.

Тепер розглянемо, що відбувалося у 2014 р. із громадською думкою щодо тих питань, які ділили Україну – передовсім це *зовнішньополітичні орієнтації*.

Майже усі роки незалежності Київ прагнув «сидіти на двох стільцях», говорячи про інтеграцію одночасно у двох напрямках – і з Росією та країнами СНД, і з Європейським Союзом. Це цілком відповідало основним тенденціям громадської думки, оскільки більшість населення підтримувала обидва напрями інтеграції одночасно. Власне, з-поміж усіх регіонів вирізнявся Західний, серед жителів якого переважало негативне ставлення до інтеграції України з Росією та Білоруссю. Так само вирізнявся Західний регіон і позитивним ставленням до вступу України до НАТО, щоправда, найбільша частка опитаних (близько 40%) певного ставлення до цього питання не мала.

Водночас альтернативна постановка питання «або-або»: або рух до членства у ЄС, або – до певного роду об'єднання з Росією (у різних формулюваннях – «Митним союзом», економічним союзом тощо), розривала Україну навпіл. Захід та Центр віддавали перевагу західному вектору інтеграції, Південь та Схід (разом із Донбасом) – східному.

Події 2014 р. – анексія Криму, агресія Росії на Донбасі – різко змінили зовнішньополітичні орієнтації українців (*таб-*

¹⁸ Там само.

лиця 5). Східний вектор просто обвалився, і тепер єдиним регіоном, де ще залишалось позитивне ставлення до приєднання України до союзу Росії й Білорусі, залишався Донбас.

Табл. 5. Ставлення населення різних регіонів України до ймовірних геополітичних об'єднань (2013–2014 рр.), %¹⁹

	Захід		Центр		Південь*		Схід		Донбас	
Ставлення до об'єднань	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
<i>До союзу Росії і Білорусі</i>										
Позитивне	13,5	5,0	41,4	11,0	61,3	31,1	62,5	31,6	74,2	62,8
Негативне	59,9	82,5	31,6	67,7	21,0	44,6	17,5	41,2	8,5	12,8
Важко сказати	26,5	12,5	27,0	21,3	17,7	24,3	20,0	27,1	17,3	24,4
<i>До вступу до ЄС</i>										
Позитивне	67,4	75,0	45,8	61,1	40,8	37,6	37,8	36,7	12,5	11,9
Негативне	7,2	7,5	20,3	9,5	38,1	31,5	30,5	33,3	52,7	66,1
Важко сказати	25,3	17,4	33,9	22,4	21,0	30,5	31,7	30,0	34,9	22,0
<i>До вступу до НАТО</i>										
Позитивне	35,4	64,7	14,4	41,8	6,7	30,7	12,0	20,0	0,3	7,3
Негативне	22,8	6,7	50,0	21,4	62,7	42,7	56,7	44,3	84,4	84,8
Важко сказати	41,8	28,6	35,6	36,8	31,1	26,6	31,4	17,7	15,2	7,3

* Регіон Півдня 2013 р. уніфіковано з 2014 роком, тобто без Криму.

Проте вже наступного, 2015 р., й на Донбасі відбулися істотні зміни громадської думки: якщо у 2013 р. до союзу України з Росією та Білоруссю позитивно ставилися 74%, 2014 р. – 63%, то 2015 р. – лише 41%, натомість відсоток тих, хто ставиться до такого союзу негативно, виріс за два роки з 8,5% до 31%²⁰.

Зміни у ставленні до вступу України до Європейського Союзу теж відбулися, хоча і в меншому масштабі.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

Найбільш різючі зміни сталися у ставленні українців до вступу до НАТО. Слід сказати, що вперше опитування щодо НАТО стартували наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр., коли і в політичних колах, і у суспільстві почалися обговорення перспективи приєднання до цієї організації як варіанту безпекової політики України. Перші заміри громадської думки засвідчили радше відсутність визначеності у ставленні до НАТО, ніж негативізм: в опитуванні Інституту соціології НАН України, проведеному 2000 р., негативне ставлення до вступу України до НАТО висловили 33,5% населення, позитивне – 25%, а 41,5% певної думки з цього приводу не мали. Така ситуація тривала до президентських виборів 2004 р., де тема НАТО та вигаданих «загроз» від вступу до цієї організації слугувала як «подільна лінія» для мобілізації «свого» електорату. Відтак в опитуванні Інституту соціології, що відбулося 2005 р., вже після президентських виборів, негативне ставлення до НАТО різко зросло до 50%, а позитивне – знизилось до 15%²¹. І далі, у наступні роки, постійно відбувалося залякування Північноатлантичним Альянсом з боку політичних сил, орієнтованих на Росію. Водночас політичні сили, прихильні до західного вектору інтеграції, намагалися (принаймні під час виборів) оминати тему членства України в НАТО, оскільки серед їхніх прибічників не було єдності в цьому питанні. Отож, і за «помаранчевої» влади, і за наступної влади Януковича негативне ставлення до вступу до НАТО домінувало, причому майже в усіх регіонах України, за винятком Заходу (проте й там громадська думка «за» та «проти» майже ділилася при значній частці невизначених).

У роки перед Євромайданом підтримка членства України в НАТО трималася на стабільних 14–16%. Українці вважали, що оптимальним засобом безпеки буде дотримання Україною позаблокового статусу. Анексія Криму та військова агресія Росії ясно показали, що Україна не зможе гарантувати свою безпеку без сильних військових союзників. І підтримка перспективи

²¹ Українське суспільство 1992–2013 рр. Соціальний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013 – С. 467.

вступу України до НАТО різко зросла – з 14,5% у 2013 р. до 38% у 2014 р. та до 43% у 2015 р.

Слід зазначити, що і в тих регіонах, де до членства в Альянсі ставляться переважно негативно, відбулися істотні зміни: так, у Південному регіоні, де у 2013 р. членство в НАТО підтримували лише 7%, вже в 2015 р. таких було 33,5%, на Сході – відповідно, 12% і 32%. Та й на Донбасі в опитуванні 2013 р. підтримка членства України в НАТО була майже нульовою, але вже 2014-го вона сягнула 7%, а 2015-го – 12% (докладніше в розділі 4). Проте переважно негативне ставлення до членства в НАТО у південних та східних регіонах, а особливо – на Донбасі становить певну проблему, оскільки очевидно, що в Україні немає іншого шляху гарантувати безпеку, окрім членства в НАТО.

Водночас, згідно з опитуванням, проведеним у липні 2016 р., в разі референдуму щодо членства в НАТО, 78% учасників референдуму проголосували б «за»²². Причина такого розходження щодо підтримки членства в НАТО серед населення загалом (яке зараз теж переважає, але не в такому масштабі) та імовірним результатом референдуму полягає в тому, що серед прихильників НАТО 90% готові прийти на подібний референдум і проголосувати, а серед противників НАТО – лише половина. Тобто спротив руху України в НАТО радше пасивний, що обмежується відчуттям невдоволення, а підтримка інтегративних процесів – активна.

Але питання НАТО буде ще однією складною проблемою в інтеграції Донбасу в український політичний простір, бо саме там панують стійкі антинаївські упередження, які формувалися протягом десятиліть, ще з Радянського Союзу. І немає сумнівів, що певні політичні сили максимально ці

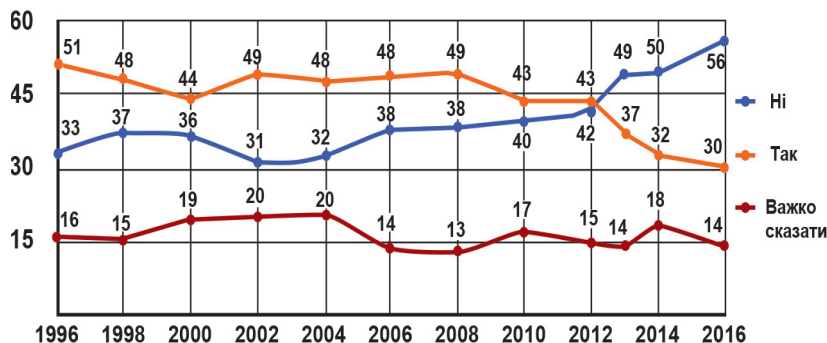
²² Загальнонаціональне дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи» та соціологічна служба Центру Разумкова з 11 по 16 травня 2016 р. Опитано 2016 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим і окупованих територій Донецької та Луганської областей. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pro-nato-noviy-poglyad>.

страхи використовуватимуть, аби повернути собі тих виборців, яких втратила колись могутня на Донбасі Партія регіонів.

Ще одним питанням, що протягом усього існування незалежної України ділило країну, є ставлення до статусу російської мови в українській державі, перспективи визнання її другою державною чи принаймні офіційною.

У ставленні до надання російській мові статусу офіційної зміни відбувалися поступово, з року в рік. У 1996 р. більшість – 51% – підтримувала необхідність надання російській мові статусу офіційної, а 33% не підтримували. Далі відсоток прихильників офіційного статусу російської мови поступово зменшувався, а противників, навпаки, більшало, і в 2002 р. їх вже було порівну: 43% підтримували офіційний статус російської мови і стільки ж – 42% – не підтримували. А от починаючи з 2013 р., підтримка надання офіційного статусу російській мові стала стрімко падати, а опір цій ідеї в громадській думці з кожним наступним роком наростати. І в 2016 р. кількість прибічників надання російській мові статусу офіційної скоротилася до 30%, а противників, відповідно, зросла до 55,5% (графік 3)²³.

Графік 3. Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові статус офіційної в Україні?, %

²³ За даними дослідження Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін».

Водночас питання статусу російської мови продовжує ділити регіони (таблиця 6).

Табл. 6. Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові статус офіційної в Україні?, %

	Захід		Центр		Південь (без Криму)		Схід		Донбас	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Так	5,8	8,1	20,6	15,8	45,3	40,7	50,3	47,3	73,1	65,7
Ні	87,6	75,1	63,6	68,0	44,2	38,7	30,1	33,7	10,6	6,6
Важко сказати	6,6	16,8	15,8	16,2	10	20,6	19,3	19,0	16,2	27,6

Ці дані особливо цікаві, якщо зважити на те, що відсоток україномовних (тих, хто спілкується українською у родині) не зріс: 42% у 2012 р. і стільки ж – 43% – у 2015 р. Щоправда, істотно зросла кількість тих, хто спілкується у родині обома мовами з 21% у 2012 р. до 30% у 2015-му і, відповідно, зменшення «чисто» російськомовних – з 35% до 26%²⁴. Вочевидь, значна частина «двомовних» теж не підтримує підвищення статусу російської мови.

Для Заходу й Центру надання російській мові статусу офіційної є зовсім неприйнятним. На Сході офіційного статусу російської мови прагне відносна більшість, водночас третина жителів цього регіону налаштована проти, на Півдні взагалі позиції «за» і «проти» діляться навпіл. А от Донбас знову особливий – тут абсолютна більшість прагне, щоб російській мові надали офіційний статус. Впливовим чинником всередині регіонів є також віковий. Молодь із російськомовних сімей, опановуючи під час навчання українську мову, переходить до статусу двомовних і вже не вимагає особливого статусу для російської мови, бо може користуватися обома мовами. І, очевидно, поступово «мовний» міжрегіональний конфлікт буде вщухати. Проте Донбас потребує особливої уваги, оскільки в цьому регіоні відсоток «чисто» російськомовного населення за останні роки, на відміну від інших регіонів, майже не знижувався.

²⁴ Там само.

Загалом соціологічні дослідження показують, наскільки Донецька та Луганська області істотно відрізняються навіть від сусідніх Дніпропетровської та Харківської. Власне, ці області, а також Крим, і раніше відзначалися більш проросійськими орієнтаціями, порівняно з іншими областями Півдня та Сходу. Навесні 2014 р. Київський міжнародний інститут соціології на замовлення газети «Дзеркало тижня» провів дослідження «Думки та погляди Півдня та Сходу: квітень-2014», яке охоплювало вісім областей сходу та півдня²⁵. На ключове запитання «Чи підтримуєте Ви думку, що Вашій області слід від'єднатися від України та приєднатися до Росії?» загалом позитивно у 8 областях Півдня–Сходу відповіли 15% (проти – 70%). Проте чітко виділилися дві області із значно вищими сепаратистськими поглядами: Донецька та Луганська, де, відповідно, 27% та 30% висловилися за відокремлення від України. Причому приблизно стільки ж – 25% – у цих областях висловили готовність домагатися приєднання свого регіону до Росії на мітингах і демонстраціях. І хоча більшість населення регіону не поділяла сепаратистських настроїв, ця активна меншість стала основою для успішної агресії Росії та проголошення так званих «ДНР» та «ЛНР».

А от у решті областей Півдня та Сходу аналогічні спроби сепаратистів зазнали краху, перш за все через відсіч місцевих жителів, причому часто без підтримки правоохоронних органів, які обирали очікувальну позицію.

Досвід проведення моніторингових опитувань на територіях Донецької та Луганської областей, що свого часу теж були окуповані, а зараз перебувають під контролем України, свідчить, що громадська думка може змінюватися, причому досить швидко.

Запитання щодо бажаного статусу свого регіону було включено в опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Ку-

²⁵ Ведернікова І., Мостова Ю., Рахманін С. Південний Схід: гілка дерева нашого // Дзеркало тижня. – 2014. – 18 квітня. Докладніше див. таблицю на с. 151.

черіва, проведене у січні 2015 р.²⁶ Воно звучало так: «Яким має бути статус регіону, де Ви проживаєте»? Це саме запитання поставили й в опитуванні, проведеному через півроку, у липні 2015²⁷. Обидва опитування були загальнонаціональними, проте ми наведемо лише дані стосовно Сходу, Півдня та Донбасу.

Табл. 7. Яким має бути статус регіону, де Ви проживаєте?, %

Де має бути Ваш регіон?	Південь		Схід		Донбас	
	Січень 2015	Липень 2015	Січень 2015	Липень 2015	Січень 2015	Липень 2015
У складі унітарної України з нині існуючими повноваженнями	21,5	30,2	25,1	30,3	2,5	22,9
У складі унітарної України з розширеними повноваженнями	60,1	52,6	54,2	53,0	26,9	44,0
У складі федеративної України в статусі автономії	6,8	5,7	10,9	9,1	30,4	12,0
Вийти зі складу України і стати незалежною державою	2,0	1,6	1,0	1,7	19,8	0,0
Вийти зі складу України та приєднатися до іншої держави	0,7	0,5	1,0	1,5	14,8	4,8
Важко відповісти	8,8	9,4	7,7	4,4	5,5	16,3

²⁶ Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Ukrainian Sociology Service з 25 грудня 2014 р. по 15 січня 2015 р. У Криму та Луганській області опитування не проводилося. Усього в Донецькій області було опитано 400 респондентів.

²⁷ Дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічна служба Центру Разумкова з 22 по 27 липня 2015 р. Опитано 2011 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pro-natoviy-poglyad>.

Як видно з даних, наведених у таблиці 7, ані на Півдні, ані на Сході настрої сепаратизму, відділення від України, майже не присутні. Так, є невелика підтримка федеративного устрою, та й годі. Більшість віддає перевагу унітарній Україні, де регіони мали б розширені повноваження. Якщо порівняти з рештою регіонів України, Донбас у січні 2015 р. вирізнявся надзвичайно. Значна частина мешканців Донецької області – 20% – вважали, що для їхнього регіону найкраще було б вийти зі складу України та стати незалежною державою, і ще 15% воліли б приєднатися до іншої держави (зрозуміло, що це Росія). Отже, загалом 35% донеччан хотіли б так чи інакше відокремлення Донбасу від України. Ще третина опитаних донеччан хотіли б, щоб Донбас залишився в складі України, але у статусі автономії. Очевидно, щоб пояснити ці настрої, слід нагадати, що наприкінці 2014 – на початку 2015 рр. тривали жорстокі бої, найбільш запеклі – в районі Донецького аеропорту, гинули цивільні жителі, і загалом майбутнє цих територій, в тому числі й тих, що перебували під контролем України, було не зовсім ясним.

Проте вже за півроку громадська думка населення різко змінилася. Практично ніхто (!) з опитаних (0,0%) не бажав утворення Донбасу як незалежної держави і лише 5% хотіли б приєднання Донбасу до Росії. Звичайно, можна розмірковувати, що стало причиною такої різкої зміни поглядів, проте очевидно, що цьому сприяло, з одного боку, налагодження життя на звільнених територіях Донбасу, з другого – досвід життя людей у так званих «ДНР» та «ЛНР». Водночас втратила свою привабливість й ідея федеративної України та Донбасу як автономії (на чому постійно наполягають російські переговорники в Мінську). Загалом громадська думка на Донбасі щодо статусу їхньої території нині не відрізняється від загальноукраїнської: бути у складі унітарної України, але з розширеними повноваженнями регіонів. Власне, це і є головним змістом процесу децентралізації, який нині проходить у країні.

Ми не знаємо, як сьогодні ставляться до України жителі окупованих територій так званих «ЛНР» та «ДНР». Втім, з

огляду на їх щоденну інтоксикацію російськими ЗМІ, насамперед телебаченням, можна з великою вірогідністю припустити негативне ставлення до України і всього українського. Проте динаміка даних соціологічних досліджень на звільнених територіях свідчить, що позитивні зміни громадської думки у цьому регіоні цілком можливі. Звичайно, для цього потрібна раціональна політика та чіткі пріоритети. Своєю чергою, розумна політика має будуватися на об'єктивному знанні та розумінні особливостей регіонів, відмінностей громадської думки, про які неможливо дізнатися інакше, ніж через проведення соціологічних досліджень.

Ці дослідження справді засвідчували регіональні відмінності, аж до протилежності в різних регіонах України – Західному та Центральному, з одного боку, та Південному (що включав Крим) й Східному – з іншого. Тоді постає питання – чому провалився горезвісний план «Новоросія», який передбачав, що регіони, де переважає прагнення до інтеграційних зв'язків з Росією та країнами СНД, повстануть проти української влади за приєднання до Росії, яка прийде на допомогу своїм «руським братьям», і відбудеться «возз'єднання роз'єданого народу».

Проте агресія Росії призвела до протилежних наслідків: падіння східного вектору зовнішньополітичних орієнтацій та істотного наближення позицій Півдня й Сходу до Центру.

Насправді регіональні відмінності зовсім не обов'язково ведуть до роз'єднання, питання полягає у тому, наскільки вони важливі, наскільки ці відмінності заважають жити в єдності.

Соціологічні дослідження дають змогу виявити, які з проблем для громадян України пріоритетні, а які – все ж другорядні. Як правило, подібні опитування проводилися під час виборчих кампаній. І завжди питання, що розділяють українців – мовнокультурні та геополітичні, – опинялися наприкінці довгого списку як найменш значимі (за винятком Криму, де питання статусу російської мови входило в десятку найбільш важливих проблем). Безумовно ж першість, причому в усіх регіонах, посідали економічні та соціальні питання.

Табл. 8. Що насамперед має зробити політик, за якого Ви збираєтесь голосувати на виборах Президента України?, %
(Слід було обрати 5 першочергових дій)

	Захід	Центр	Пів-день	Схід	Донбас	Україна загалом
Забезпечення подолання кризи в економіці та її наслідків, економічне зростання	80,3	76,3	61,4	84,4	62,3	74,9
Боротьба з корупцією	68,1	60,0	53,3	72,8	42,4	60,5
Подолання безробіття, створення можливостей для людей працювати і заробляти	48,4	45,6	46,5	54,3	49,8	48,6
Загальне підвищення рівня життя людей в Україні	45,1	40,6	37,7	41,1	35,3	40,5
Проведення назрілих у суспільстві реформ – пенсійної, охорони здоров'я тощо	38,6	36,2	40,9	45,4	40,9	39,7
Забезпечення безпеки та обороноздатності України, створення справді дієздатної армії	32,2	41,1	31,3	31,2	17,8	33,5
Подолання розколу між Сходом і Заходом України	30,3	39,1	32,1	24,7	16,3	30,2
Турбота про найменш захищені групи населення, забезпечення їх необхідною допомогою	20,4	30,4	27,0	13,7	36,4	27,3
Гарантування громадянам України їхніх прав та свобод	20,4	20,8	27,4	13,4	21,5	20,1
Призначення на ті посади, які є в компетенції Президента, найкращих і найчесніших професіоналів	18,0	18,0	22,0	27,7	16,9	20,1
Зняття депутатської недоторканості	15,3	15,6	27,9	24,7	19,1	19,1
Звільнення України від впливу олігархів на політичні процеси	20,7	20,7	23,4	14,0	7,5	17,6
Розвиток демократії, можливостей людей впливати на владу	18,8	15,6	19,1	9,7	12,2	15,0
Збільшення повноважень місцевої влади у регіонах	17,3	8,7	21,5	11,6	21,9	14,5
Президент у першу чергу повинен бути моральним авторитетом для нації	14,9	10,2	17,8	23,9	9,1	14,3

Продовження табл. 8. Що насамперед має зробити політик, за якого Ви збираєтесь голосувати на виборах Президента України?, %
(Слід було обрати 5 першочергових дій)

	Захід	Центр	Пів-день	Схід	Донбас	Україна загалом
Підготовка проекту нової Конституції	10,3	12,9	15,8	21,2	12,5	14,2
Забезпечення європейського напрямку розвитку України, рух до вступу України до ЄС	20,9	20,5	12,1	4,3	3,4	13,9
Збільшення надходжень іноземних інвестицій в Україну	17,7	15,6	10,7	5,1	5,6	12,0
Вирішення питання статусу російської мови в Україні	2,9	9,9	23,3	3,0	23,4	10,7
Реформування правоохоронних органів та судової системи	16,5	11,5	10,2	7,0	4,7	10,5
Забезпечення якомога більш тісних зв'язків з Росією, вступ до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном	0,7	2,3	13,5	7,3	20,0	6,9
Просування до вступу України у НАТО	13,9	5,8	3,3	1,1	0,0	5,4
Турбота про розвиток української мови та культури	7,7	7,7	3,3	0,8	1,6	4,9
Важко відповісти	0,5	2,5	1,4	0,2	12,1	3,1
Інше	0,7	1,6	3,3	2,2	1,6	1,7

Одне з таких опитувань (таблиця 8) було здійснено на початку виборчої кампанії президентських виборів, у березні 2014 р., причому проведене на всій території України, і в Криму, і на всіх територіях Донецької та Луганської областей²⁸.

²⁸ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене з 16 по 30 березня 2014 р. фірмою Ukrainian Sociology Service в 94 поселеннях усіх територіально-адміністративних одиниць України: 24 областей, АР Крим та м. Києва. Усього було опитано 2010 респондентів за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, областями і типами поселень. Похибка вибірки у межах 2,3%.

Запитувалось, що повинен насамперед зробити політик (5 першочергових дій), щоб за нього проголосував виборець (тобто респондент, який бере участь в опитуванні).

Дані, наведені у таблиці 8, чітко засвідчують, що й напередодні трагічних подій весни 2014 р. насправді основні, найбільш важливі для громадян проблеми, були спільними в усіх регіонах України: забезпечення подолання кризи в економіці та її наслідків, економічне зростання; боротьба з корупцією; подолання безробіття, створення можливостей для людей працювати і заробляти; загальне підвищення рівня життя людей в Україні; проведення назрілих у суспільстві реформ – пенсійної, охорони здоров'я тощо. Що стосується питань, які розділяють регіони, то вони містилися в кінці списку пріоритетів – і НАТО, і ЄС, і Митний союз з Росією, і російська мова, втім, українська також. Це не означає, що ці питання як такі для людей не значущі, це лише свідчить про пріоритети, а вони – соціально-економічні.

Щоправда, і в цій таблиці чітко простежуються регіональні розбіжності: на Донбасі і в Південному регіоні (у який в опитуванні входив і Крим) 23% опитаних віднесли до числа пріоритетних питання статусу російської мови; 21% в обох регіонах вважав за важливе підвищити повноваження місцевої влади; налагодження якомога більш тісних зв'язків з Росією, вступ до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном теж виявилися значущими для 20% жителів Донбасу та 13,5% Південного регіону.

Своєю чергою, 21% жителів Західного та Центрального регіону до першочергових віднесли забезпечення європейського напрямку розвитку України, рух до вступу України до ЄС.

Схожу первинність проблем економічного та соціального характеру засвідчують фактично усі опитування: вже стабільно головними реформами громадська думка в усіх регіонах вважає антикорупційну, реформу правоохоронної системи та економічні перетворення, спрямовані на подолання економічної кризи. Прагнення жити в успішній, заможній, демократичній країні – це те, що об'єднує людей в усіх регіонах України. І це – набагато більш важливе ніж те, що нас розділяє.

Висновки

В Україні від самого початку незалежності існували істотні регіональні відмінності: і в мовних питаннях, і зовнішньополітичних орієнтаціях, у належності до різних церков і підтримці різних політичних сил. Ці поділи спричинили сподівання фундаторів та прихильників концепції «руського міра» та «Новоросії» (до яких належав і президент Росії Володимир Путін), що начебто російськомовне населення Півдня й Сходу, яке віддає перевагу східному вектору зовнішньополітичних орієнтацій перед західним, скористається важким становищем, в якому опинилася Україна, і вимагатиме приєднання своїх областей до Росії. Проте все сталося з точністю до навпаки. Населення цих регіонів залишилося в своїй більшості вірним Україні, а російськомовні добровольці пліч-о-пліч з українськомовними піднялися на захист своєї української Батьківщини. Трагічні події 2014 р., пов'язані насамперед з агресією Росії, суттєво змінили громадську думку в регіонах України, і для більшості громадян Росія з друга перетворилася на ворога. Так, Путін здобув Крим (сподіваємося, тимчасово), але втратив Україну (сподіваємося, назавжди).

У часи важких випробувань громадяни, які раніше, можливо, не рефлексували щодо своїх відносин з країною та ідентифікували себе насамперед з містом свого проживання, відчули свою єдність з Україною, й ідентифікація з громадянством України вперше стала домінувати й у південних та східних регіонах.

Східний вектор зовнішньополітичних орієнтацій перестав бути рівнозначним із західним, що призвело до зближення позицій регіонів щодо тих питань, які раніше розділяли Україну, насамперед стосовно напрямку інтеграційного руху. Причому це зближення регіонів відбулося не як зустрічний рух, а як зміни на Сході та Півдні, які наблизили ці регіони до Центру.

Водночас опитування засвідчують, що хоча й відбулося істотне зближення позицій різних регіонів, а в деяких питаннях

(передовсім щодо вибору вектору зовнішньополітичної інтеграції) позиції Східного та Південного регіонів наблизилися до громадської думки Центру та Заходу, все ж деякі вагомні регіональні відмінності залишаються, а деякі – виникли вже останнім часом.

Так, проросійський вектор орієнтацій на Сході та Півдні обвалився, проте його колишні прихильники не перейшли автоматично до підтримки європейської інтеграції, а обирають варіант неприєднання до жодного з союзів. Так само ті громадяни, які раніше вважали, що гарантувати безпеку України може військовий союз з Росією, тепер, звісно, відмовилися від цього варіанту, але й не стали прибічниками вступу України до НАТО, віддаючи перевагу «позаблоковому статусу». Причому очевидно, що останні події, що відбуваються в Європейському Союзі, ще більше посилять скептицизм цієї частини населення щодо європейських перспектив України, і тому міжрегіональні розбіжності у зовнішньополітичних орієнтаціях можуть поглиблюватися. Це навряд чи призведе до розколу, проте на майбутніх виборах цілком можливо, що ця частина населення підтримає політичні сили, які виступатимуть проти європейської інтеграції України, що об'єктивно означатиме гру на користь Росії.

Питання мови, точніше статусу російської мови в українській державі, диференціює регіони і час від часу викликає запеклі суперечки. Проте очевидно, що люди, які виростили в російськомовному середовищі і для яких рідною є російська мова, просто не можуть отак одразу перейти на українську, а люди старшого покоління, імовірно, вже й ніколи не зможуть. Політика українізації здебільшого російськомовних і російськокультурних регіонів у жодному разі не повинна бути жорстко-радикальною й має виключати ймовірність приниження російськомовних людей чи представлення їх «неповноцінними» українцями. Неможливо зробити рідною мовою та культуру примусом та насильством. Звичайно, насамперед слід працювати (і державним інституціям, і громадським організаціям) з молоддю. Адже очевидною є залежність мови спілку-

вання від віку, в тому числі й у переважно російськомовних регіонах. Тому при відповідній освітній і культурній політиці, з приходом у доросле життя наступного покоління мовна проблема вже за 15–20 років зникатиме.

Нарешті, головна проблема сьогодення, з огляду на єдність чи роз'єднаність України, це, звичайно, регіон Донбасу, точніше – Донецщина та Луганщина. Ці регіони й раніше істотно відрізнялися від сусідніх Дніпропетровської та Харківської областей, насамперед значно сильнішою проросійською орієнтацією, фактично пануванням російської мови та культури, монополією однієї партії. Трагічні події 2014 р. – збройні дії за участі російських військ, окупація частини Донецької та Луганської областей, проголошення так званих «ДНР» та «ЛНР», неоголошена, але фактична війна з Росією, зокрема й агресивний ідеологічний вплив через ЗМІ на масову свідомість – усе це підірвало колишню єдність громадської думки жителів цього регіону. І сьогодні на Донбасі розкид думок і позицій ще більший, ніж між різними регіонами України.

Донбас шукає нову ідентичність, і для того, щоб вона стала переважно українською, Україна повинна чітко й однозначно сказати: «Донбас – це Україна», і діяти відповідно. Потрібна цілісна комплексна програма реінтеграції Донбасу, спочатку – територій, які перебувають під контролем України. Вона має включати як економічну стратегію перетворень, так і гуманітарну складову, спрямовану на «м'яку» українізацію регіону, з максимальним залученням громадськості та її співпраці з місцевими громадськими організаціями, які мають вищий, ніж державні органи влади, рівень довіри в регіоні.